

הרב יצחק גולדברג

מספר התלמידים בכיתה ע"פ המקורות

א. המקור בתלמוד

המקור לנושא זה נמצא במסכת בבא בתרא (כא, ע"א): "ואמר רבא, סך מקרי דרדקי עשרין וחמשה יוקי. ואי איכא חמשין מותבין תרי. ואי איכא ארבעין מוקמין ריש דוכנא ומסייעין ליה ממתא."
[סך מקרי דרדקי - מנין תינוקות הראויין למלמד אחד, ריש דוכנא - שומע עם התינוקות מפי המלמד וסוזר ומשגירו צפי התינוקות ואתו ריש דוכנא נוטל שכר, ומסייעין ליה ממתא, לשכור לו אתו ריש דוכנא" - רש"י].

ממקור תלמודי זה אנו למדים שמספר התלמידים הרצוי בכיתה לימוד הוא עשרים וחמישה תלמידים. ואם יש חמישים תלמידים מעמידים להם שני מורים (שתי כיתות של עשרים וחמישה תלמידים כל אחת). ואם יש שם ארבעים תלמידים, מעמידים לרשות המורה עוזר הוראה המסייע לו בהעברת חומר הלימודים מהמורה לתלמידים, כאשר המורה מקבל סיוע כספי מקופת העיר לשלם לעוזר את שכרו.
מדברי התוספות שם נראה כי בבסיס דברי התלמוד הנ"ל עומדות תקנות המחייבות את כל בני העיר להשתתף בהוצאות לימוד ילדי העיר וכך נאמר שם בתוספות: "סך מקרי דרדקי כ"ה יוקי, אבל פחות מכאן אין בני העיר יכולין לכופף זה את זה להשכיר להם מלמד".

נוכיר כאן גם את התקנה של ר' יהושע בן גמלא שהובאה שם המחייבת את בני העיר לדאוג למורה שילמד תורה את ילדי העיר.

"...אמר רב יהודה אמר רב, ברם זכור אותו האיש לטוב ויהושע בן גמלא שמו שאלמלא הוא נשתכח תורה מישראל שבתחלה מי שיש לו אב - מלמדו תורה, מי שאין לו אב - לא היה לומד תורה, מאי דרוש זילמדתם אותם [דברים י"א] - זילמדתם אתם... בא יהושע בן גמלא ותיקן שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר...".

המהרש"א מצא בפסוק מן התורה רמז נאה למספר התלמידים בכיתה באמצעות גימטריה: "וסימנך, כ"ה תברכו את בני ישראל - אמור להם".

ב. שיטות הפוסקים

1. שיטת הרמב"ם והשולחן ערוך

רמב"ם - הלכות תלמוד תורה פרק ב' הלכה ה':
"עשרים וחמשה תינוקות למדים אצל מלמד אחד, היו יותר על עשרים וחמשה עד ארבעים מושיבין עמו אחר לסייעו בלימודם, היו יותר על ארבעים מעמידין להם שני מלמדי תינוקות".

"שולחן ערוך" - יורה דעה סימן רמ"ה סעיף ט"ו:
"כ"ה תינוקות מספיק להם מלמד אחד, היו יותר על כ"ה עד מי מושיבין אחר לסייעו בלימודם, היו יותר מארבעים מעמידים שנים".

רמ"א הג"ה שם:
"ויש אומרים דאם אין בעיר כ"ה תינוקות אין בני העיר חייבים לשכור להם מלמד [הגהות מיימוני ותוספות ורבנו ירוחם], ויש אומרים דאפילו בפחות מזה חייבים [שם בנימוקי יוסף]". בהמשך נבהיר את שתי הדעות המובאות בדברי הרמ"א.

2. שיטת הרא"ש

רא"ש, בבא בתרא כא, ע"א:
"אמר רבא, סך מקרי דרדקי עשרים וחמשה ינוקי אי איכא חמישין מותבין תרי ואי איכא מי מותבין ריש דוכנא ומסייעין ליה ממתא, (עד כאן דברי הגמרא שהובאו לעיל וכאן מוסיף הרא"ש): אבל עד מי אין צריך ריש דוכנא ומארבעים עד ני יספיק בריש דוכנא".

קיצור פסקי הרא"ש, שם:
"עיר שיש בה כ"ה תינוקות כופין זה את זה להשכיר להם מלמד. ואחד יספיק להם עד שיהיו מי ואז מעמידין ריש דוכנא משל בני העיר ובוה יספיק להם עד שיהיה חמישים ואז צריכין להשכיר שנים".

3. סיכום שתי השיטות

א. שיטת הרמב"ם וה"שולחן ערוך"

1. בכיתת לימוד אחת בה יש מורה אחד יהיו עד עשרים וחמישה תלמידים.
2. כאשר יש בכיתה יותר מעשרים וחמישה תלמידים ועד ארבעים יש להעמיד לרשות המורה עוזר הוראה.
3. כאשר יש יותר מארבעים תלמידים מפצלים אותם לשתי כיתות - שני מורים.

ב. שיטת הרא"ש

1. בכיתת לימוד אחת [עם מורה אחד] יהיו עד ארבעים תלמידים.
2. מארבעים ועד חמישים תלמידים יש להעמיד לרשות המורה עוזר הוראה.
3. מחמישים תלמידים מפצלים לשתי כיתות (שני מורים).

4. הקשיים בלשון הגמרא לכל אחת מהשיטות

א. הקושי הלשוני לשיטת הרמב"ם והשו"ע

הקושי לשיטת הרמב"ם מלשון הגמרא בולט למקרא הגמרא. ראשית, נאמר שם בגמרא: ואם יש חמישים, מושיבים שניים (שני מורים) ומשמע בפשטות שעד חמישים אין מעמידים להם שני מורים, ואילו הרמב"ם כתב שמארבעים כבר מעמידים להם שני מורים.

שנית, נאמר שם בגמרא: ואם יש ארבעים מעמידים ריש דוכנא (עוזר הוראה כסיוע למורה) ומשמע בפשטות שבפחות מארבעים תלמידים אין מעמידים ריש דוכנא, ואילו הרמב"ם כתב שכבר מעשרים וחמישה תלמידים "מושיבים עמו אחר לסייעו בלימודם".

ב. הקושי הלשוני לשיטת הרא"ש

נאמר בגמרא שם: "סך מקרי דרדקי - [רש"י: מנין תינוקות הראוין למלמד אחד] עשרין וחמשה ינוקיי" משמע בפשטות (גם מלשון רש"י) שעד עשרים וחמישה תלמידים יש להם מורה אחד ומכאן ואילך - אם יש יותר מעשרים וחמישה צריך לתת לו סיוע ואילו הרא"ש כתב שמעשרים וחמישה עד ארבעים יש מורה אחד בלבד בכיתה.

5. התרת הקשיים

הסבר לשון הגמרא לכל אחת מהשיטות המופיע בדברי ה"בית יוסף"

(טור יורה דעה סימן רמ"ה)

א. התרת הקשיים לשיטת הרמב"ם והשו"ע

"ומאי דאמר יואי איכא מ' היינו לומר אפילו אי איכא מ' - סגי בדמוקמינן ליה ריש דוכנא, אבל טפי מארבעים אפילו אחד לא סגי בהכי אלא צריך להעמיד שני מלמדים, וכן מאי דאמר יואי איכא חמשינ' מותבינן תרי היינו לומר דעד חמישין סגי ליה בתרי וכן פירש נימוקי יוסף בשם רבינו יונה ז"ל."

לסיכום:

כוונת הגמרא בביטוי "ואי איכא מ'" [ואם יש ארבעים] הוא: אפילו אם יש ארבעים או עד ארבעים יכול עוזר ההוראה לסייע ואין צורך בפיצול לשתי כיתות אך למעלה מארבעים צריך שני מורים, וכך גם כוונת הביטוי "ואי איכא חמשינ'" [ואם יש חמישים] כלומר: עד חמישים מספיקים להם שני מורים.

ב. התרת הקושי לשיטת הרא"ש

"דמאי דאמר יוסף דרדקי כ"ה'... צריך לומר כמו שפירשו התוספות דהיינו לומר שפחות מכ"ה אין בני העיר יכולים לכוף זה את זה להשכיר להם מלמד."

לסיכום:

אין כוונת הגמרא בביטוי "וסך מקרי דרדקי עשרין וחמשה" לומר "עד עשרים וחמשה" אלא "מעשרים וחמשה", כלומר: עד עשרים וחמשה אין בכלל אפשרות לכפות על בני העיר לשכור אף לא מלמד אחד, ורק מעשרים וחמשה תלמידים לוקחים מלמד אחד.

6. הסבר הדעות ברמ"א - על פי אחת מהשיטות

נזכיר כי הרמ"א בשולחן ערוך יורה דעה סימן רמ"ה סעיף ט"ו הביא שתי דעות בשאלה ממת, כלומר מאיזה מספר תלמידים מתחילה חובת בני העיר לשכור מורה, דעה א': מעשרים וחמשה תלמידים. דעה ב': אפילו בפחות חייבים לשכור להם מלמד. נראה כי כל דעה היא לפי אחת מהשיטות הנ"ל.

הדעה הראשונה שרק מעשרים וחמשה תלמידים חייבים לשכור מורה היא לפי שיטת הרא"ש כפי שהבין אותה הבית יוסף וזאת כאשר הסביר את לשון הגמרא

לשיטת הרא"ש במילים אלו: "שפחות מכ"ה אין בני העיר יכולים לכונן זה את זה להשכיר להם מלמד".

הדעה השנייה שאפילו בפחות מעשרים וחמישה חייבים לשכור מורה היא לפי שיטת הרמב"ם וה"שולחן ערוך" וזאת על פי ההסבר הפשטני בלשון הגמרא "סך מקרי דרדקי עשרין וחמשה ינוקיי" - עד עשרים וחמישה מספיק להם מורה אחד וכך מסביר ה"נימוקי יוסף" הסובר כשיטתו של הרמב"ם: "וכי אמרינן, 'סך מקרי דרדקי' היינו שדי להם במלמד אחד, אבל מכל מקום אם אין שם סך זה חייבין לשכור מלמד ולא להוליכם לעיר אחרת".

7. הדעות בהכרעת הדין "הלכה למעשה" בין השיטות

נביא שתי דעות ונימוקיהן של שני פוסקים ביחס לשאלה כיצד יש לנהוג כיום הלכה למעשה לאור המחלוקת הנ"ל בין שיטת הרמב"ם לשיטת הרא"ש.

א. גליון מהרש"א בשם שו"ת אמונת שמואל (שו"ע יו"ד סי' רמ"ה ס' ט"ו) "בשו"ת אמונת שמואל סימן כ"ו פסק דהאידינא (בזמננו) דנתמעטו הלבבות ואי אפשר למלמד אחד ללמד כ"ה ודאי גם בעשרה או י"ב כופין זה את זה". מדבריו אודות השאלה שהובאה ברמ"א מאיזה מספר תלמידים כופים את בני העיר לשכור מורה ומפסיקתו שאפילו בפחות מעשרים וחמישה כופים כדברי הנימוקי יוסף וכשיטת הרמב"ם ובמיוחד מהנימוק של פסיקתו זו, שבזמן הזה קשה למורה ללמד אפילו עשרים וחמישה תלמידים, נראה כי נוקט להלכה למעשה כשיטת הרמב"ם שמעשרים וחמישה תלמידים ומעלה צריכים לתת סיוע למורה. בפרק הבא (מספרות השו"ת) נביא את דבריו בתשובה הנ"ל ונראה גם במפורש כי הוא פוסק כשיטת הרמב"ם.

ב. דברי הש"ך - שפתי בהן (שו"ע שם)

אחרי שהביא את דעת השולחן ערוך מביא הש"ך את שיטת החולקים: "והרא"ש והטור פירשו דעד ארבעים אין צריך אחד לסייע ומי"מ עד נ' צריך אחר לסייעו ונ' צריך שני מלמדים, ונראה שהולכין בזה אחר המלמד ואחר הנערים, ואם הם לומדים מעט או הרבה והכל לפי הענין".

כלומר, הש"ך מציע לשקול בכל מצב לגופו של עניין על פי טיב המלמד ועל פי טיב התלמידים, יכולתם הלימודית, התנהגותם ועל פי חומר הלימודים שלעתים דורשים פיצול לקבוצות או סיוע מכוחות עזר ועל פי נתונים אלו יקבע האם מספר התלמידים בכיתה יהיה כשיטת הרמב"ם - עשרים וחמישה תלמידים, או כשיטת הרא"ש - ארבעים תלמידים ומאיזה מספר מגיע למורה סיוע ככח עזר להוראה.

8. נושא דיונונו בספרות השו"ת

נביא כאן שתי שאלות ותשובות בנושא שלנו, כפי שהן מופיעות בספרות השו"ת.

א. שו"ת תשבץ חלק ב' סימן ס"ד

(לרבי שמעון בן צמח דוראן - הרשב"ץ, נולד בספרד בשנת ה' קכ"א - 1361 ונפטר באלג'יר בשנת ה' ר"ד - 1444)

השאלה:

"עוד שאלת במה שאמרו בפרק לא יחפור (כא, ע"א) 'סך מקרי דרדקי עשרים וחמישה יונקי ואי איכא חמשים מותבינן תרי, ארבעין מותבינן ריש דוכנא...' ושאלת מהו זה החשבון ומאין יצא להם לחז"ל?"

התשובה:

"דע כי הרב בעל התוספות ז"ל פירשה לזו לענין בני העיר ששכרו מלמד ללמד תינוקות העיר בסתם ולא הזכירו לו סך התלמידים אם נתנו לו כ"ה תלמידים אינו יכול לעכב על ידם לומר איני יכול לטרוח בכ"ה תלמידים דמסתמא דרך מלמדי תינוקות לסבול טורח כ"ה תלמידים ואין זה כמו ששכר את חבירו למלאכה קלה שאינו יכול לשנותו למלאכה כבדה הימנה לפי שסתם מלמד לכ"ה תלמידים הוא יכול לסבול... ואם נתנו לו יותר מכ"ה עד מי יכול לעכב על ידם אלא אם כן יתנו לו מי שיסייענו..."

לסיכום:

חז"ל שיערו שמורה אחד יכול ומסוגל להורות רק עד עשרים וחמישה תלמידים ואם נותנים לו יותר תלמידים חייבים להעמיד לעזרתו סיוע בדמות עוזר הוראה.

ב. שו"ת אמונת שמואל סימן כ"ו:

(לרבי אהרן שמואל קוידנובר, נולד ברוסיה בשנת ה' שע"ד - 1614 ונפטר שם בשנת ה' תל"ו - 1676)

השאלה:

"ישנן אחד שיש בו כמו ששה בעלי בתים ויש להם כעשרה או כ"י נערים שצריכים למלמד ואינם רוצים לשכור להם מלמד ואחד מהם תבעם לדין שישכרו מלמד לבניהם... הדין עם מי?"

(האם ניתן לכפות את בני המקום לשכור מורה לבניהם גם אם אין במקום עשרים וחמישה תלמידים?)

התשובה:

בתחילת דבריו הוא אומר שהשאלה תלויה במחלוקת הפוסקים של הרמב"ם והטור אודות המשמעות המעשית של דברי הגמרא במסכת בבא בתרא. והתוספות לפי שיטת הרא"ש פוסקים שבפחות מעשרים וחמישה תלמידים אין יכולים לכופ את בני העיר לשכור מלמד, ואילו הנימוקי יוסף לפי שיטת הרמב"ם פוסק שאפילו בפחות מעשרים וחמישה חייבים לשכור. בהמשך הוא מביע את דעתו העקרונית במחלוקת בין הרמב"ם והרא"ש, "ומעתה אבוא לנידון דידן להכריע, והוא דיש לומר לפי מה שכתבנו כי יש לנו להורות כהרמב"ם וסיעתו מאחר שסתם המחבר כוונתו ב"שולחן ערוך" למעשה... ואינו מביא שום דעת החולק עליו".
וכאן מגיע לנושא שבשאלתו.

"ונראה לומר, שאף לשיטת התוספות מודים בנידון דידן ד... לא פליגי אלא כשרוצים לילך התינוקות לעיר אחרת אינם יכולים לכופ לשיטת התוספות לעכב מלהוליכן אלא כשיש כ"ה ובפחות מכ"ה לא היתה חלה התקנה בכפיה והיו יכולים לילך למקום אחר... מה שאין כן בנידון דידן אם לא יכופו זה את זה הוכרחו התינוקות להיות בטלים לגמרי נראה דלכולי עלמא יכולים לכופ זה את זה.

ועוד נראה לומר דשיעור כ"ה תינוקות לא היה שייך כי אם בדורות התלמוד מה שאין כן בדורות הללו שהלבבות כמחט של סדקית ונתמעטו הלבבות בעוונותינו הרבים... פשיטא דסך כ"ה אי אפשר למלמד אחד והלוואי שיצא ידי חובתו בסך עשר וכל שכן י"ב פשיטא דהוה בדורותינו ככ"ה בזמן חכמי התלמוד... וכל שכן שנצרף דעת הפוסקים דלעולם כופין אף בפחות מכ"ה אף בזמנם, ועל זה פסקתי והוריתי דמחוייבים להשכיר להם מלמד לבניהם לקיים המצות עשה של ולמדתם...".

לסיכום:

- א. פוסק כשיטת הרמב"ם לגבי מספר התלמידים הרצוי בכיתה שהוא עשרים וחמישה תלמידים כאשר יש לכיתה מורה אחד, ועד ארבעים תלמידים מוסיפים לו מסייע בהוראה, ומעל ארבעים מפצלים אותם לשתי כיתות - שני מורים.
- ב. במקרה שבשאלה, הוא פוסק שאפשר לכפות על בני העיר לשכור מורה גם לקבוצת תלמידים פחותה מעשרים וחמישה ואפילו לשיטה השנייה שהיא בניגוד לשיטת הרמב"ם. ושתי סברות הוא אומר שם לפסק זה:
 1. לא יתכן שכל קבוצת תלמידים ואפילו קטנה תתבטל מלימודים.
 2. הדורות התמעטו ונחלשו ואם בזמן הגמרא יכול היה מלמד אחד ללמד עשרים וחמישה תלמידים, כיום גם חצי מזה, כלומר עשרה או שנים עשר תלמידים, מספיקים לו, ולכן גם במספר כזה הנמוך מעשרים וחמישה, יכולים לכפות את בני העיר לשכור מורה.

ג. הלכה למעשה בספרות זמננו

מבוא

כיום כפופים הן מערכת החינוך העצמאי והן החינוך הממלכתי דתי להוראות משרד החינוך בנושא והן:
א. מספר מינימום לפתיחת כיתה הוא עשרים תלמידים.
ב. מספר תלמידים בכיתה אחת ככלל הוא עד ארבעים תלמידים.
ג. כאשר יש למעלה מארבעים תלמידים בני שנתון אחד בבית הספר מפצלים אותם לשתי כיתות (שני מורים).
הוראות אלו נובעות בעיקר מאילוצים תקציביים אך גם נימוקים חינוכיים נתנו להן.

למעשה, יש לגישה זו גם אילן הלכתי להתלות בו והוא שיטת הרא"ש שהובאה והוסברה לעיל, שעד ארבעים תלמידים מעמידים להם מלמד אחד. במקרים מסויימים התיר משרד החינוך לאכלס כיתות בפחות מארבעים תלמידים תוך התחשבות באופי התלמידים.

בהמשך נתייחס גם לחינוך המיוחד ולהקבצות המהווים גם הם חריגים בהקשר למספר הנ"ל.

נוכיר כי רבים מתלמודי התורה הגדולים (כאשר לכל שנתון יש מספר כיתות מקבילות) שאינם קשורים או כפופים למשרד החינוך, מסתמכים אף הם כנראה על שיטת הרא"ש ומאכלסים את הכיתות שלהם במספרים גבוהים בהרבה ממספר עשרים וחמישה תלמידים (דעת הרמב"ם וה"שולחן ערוך"). יחד עם זאת חשוב לציין כי יש תלמודי תורה המקפידים על מכסת עשרים וחמישה תלמידים בכיתה ונוכיר אחד מהם. תלמוד תורה "תורת אמת" בבני-ברק (מיסודו של הרב חיים פרידלנדר זצ"ל). במקורות הבאים נראה התייחסויות של ספרי הלכה בני זמננו לנושאים הנ"ל.

1. המספר המקסימלי למורה אחד - עשרים וחמישה תלמידים

א. רבי משה פינשטיין ב"אגרות משה" חלק יו"ד ב' סימן כ"ט מתבטא בפשטות שכיום מכסת תלמידים בכיתה אחת הוא כשיטת הרמב"ם וה"שולחן ערוך" כלומר: עשרים וחמישה תלמידים, ונביא שתי פיסקאות מתוך דבריו שם: "לכאורה אין לחייב אלא לסתם תלמידים, ששייך שילמדו אצל מלמד אחד כ"ה תינוקות" - "על כל פנים יהיה חיוב על שאר האנשים לשלם עבור חינוך ילדים אלה לפי הערך של מלמד אחד לכ"ה ילדים".

ב. בפסקי דין רבניים (חלק ט', עמ' י) דנים בחובת הציבור להעמיד מלמדים לתלמידים. וגם שם בפשטות נקבע שמכסת תלמידים בכיתה הוא עשרים וחמישה תלמידים וכך נאמר שם: "לפי הדין, כ"ה תלמידים הם שיעור (הכמות) למלמד אחד!"

ג. בספר "הנהגות החינוך" (הרב צבי אלימלך בלום, ירושלים תשמ"א) מביא בפסק נ"ד עמ' ש"ל הלכה למעשה את דברי השולחן ערוך "עשרים וחמישה תינוקות מספיק להם מלמד אחד". ומוסיף שם בשם הספר "טהרת הקודש הקדמון" (לרב בנימין ולף, אמסטרדם תצ"ג) חלק ב', פרק ט"ו: "חייב המלמד להשגיח ולדקדק מאוד על הנערים כדי שיצליחו בלימוד, ולא יקח הרבה נערים כי אינו יכול לצאת בהם ידי חובתו - חובת שמים, אלא ילמוד עם מעט נערים... ויהיה טוב לו ולנערים שיעלה בידם גירסא דינקותא".

2. מספר עשרים וחמישה לכיתה הוא לבני אותו גיל

במקור הבא נראה כי אין אפשרות ע"פ ההלכה לצרף לכיתה אחת תלמידים בני גיל שונה ולכל קבוצת גיל (שנתון) יש להעמיד כיתה ומורה נפרדים אף אם בקבוצת גיל מסויים יש פחות מעשרים וחמישה תלמידים.

ספר "הקטן והלכותיו" (לרב ברוך רקובסקי, ירושלים תשנ"ו) חלק א' פרק ג' סעיף ל"ב: "ראוי להעמיד מלמדים לכל ילד לפי גילו ולא לערבב ילדים מגילאים שונים כדי שיוכלו ללמוד כל אחד לפי יכולתו והבנתו ואף שאין מספיק ילדים מכל הגילאים כדי לעשות כיתות נפרדות מ"מ יעמידו יותר מלמדים ויקפידו על זה".

3. מספר תלמידים ומורים בכיתות ילדי חינוך מיוחד

במערכת הלימודים הממלכתית, מעוגנת בהוראות שונות התייחסות מיוחדת לתלמידים מיוחדים שיש להם בעיות לימודים והתנהגות. בשנים קודמות רווחה יותר הגישה של הצמדת מורה מיוחדת לקבוצה קטנה של תלמידים כאלו. בשנים האחרונות מקובלת יותר הגישה של כיתות משולבות כאשר משלבים תלמידים אלו בכיתות רגילות ומצמידים אליהם מורה מסייעת. נראה במקור הבא התייחסות לנושא. "אגרות משה" (לרבי משה פיינשטיין) חלק יו"ד ד' סימן כ"ט:

הנושא: "חיוב חינוך ילדים פתאים"

הגדרת ילדים אלו: "מי שדעתו קלושה שאינו מבין הדברים כמו שהן ואינו יודע לחלק בין הדברים שרואה ולהבין צרכם... ומתפתח קצת מעצמו... ויש גם שאין מתפתחים מעצמם אבל אפשר שע"י חינוך ולימוד יתפתחו קצת".